

RIPP ZOLTÁN

Problémák, hiányok és nézetkülönbségek 1956 történetírásában

1.

Az '56-os forradalom *egyetlen* legfontosabb problémájának kiemelése nem is olyan egyszerű, különösen, ha párosul a feltáratlan ügyeket firtató másik kérdéssel. Az első nyilvánvalóan inkább az értelmezésre, a megítélésre vonatkozik, a második viszont az egyre növekvő adat- és tényhalmas ellenére megmaradt „fehér foltokra”, a kevésbé vagy vélhetően tévesen felderített történésekre. Kettős tendencia érvényesül. Szaporodik az ismeretanyag az egy-egy kutató számára fontosnak, mások számára kevésbé lényegesnek minősülő részletekben, amelyek alapot nyújthatnak mélyebb, megalapozottabb interpretációk számára. A tényanyag sokasága és sokrétűsége ugyanakkor egyszerre segíti és nehezíti is a korrekt forráskritikára alapozott értelmezést. Előfordulhat, hogy a forráskiadványokkal és tanulmányokkal növekszik az úgy-ahogy „lefedett” területek száma, ez azonban nem feltétlenül jelenti, hogy a valóságos történeti problémák megoldásához is közelebb jutunk. Másfelől bizonytalanságot okoznak a továbbra is hiányzó, elzárt, elveszett vagy még elő nem került dokumentumok. Egy rutinos történetírónak nem nehéz a már rögzült sztereotip ítéleteket alátámasztó vagy a kutatói hipotéziseket igazoló tényanyagot megtalálni, mint ahogy ezek megingatására szolgáló források is akadnak. A kulskérdés tehát a történeti munka *minősége*. Időszerű lenne – sokat is segíthetne – egy alapos kritikai-historiográfiai vizsgálat az ötvenhatos irodalomról, ám ez igazán az évfordulós kiadvány- és konferenciadömping után, szó szerint *post festa* válik időszerűvé és lehetővé. (Éppen amikor feltehetően hullámvölgy következik be az ötvenhatos tematika kutatásában, legalábbis az iránta megmutató érdeklődésben.)

Ha mégis meg kívánom jelölni az *egyetlen* legfontosabb kérdést az '56-os tematika gazdag választékából, akkor csak arra a problémára tudok utalni, amely a forradalom egész történetét áttekintő munka készítése során óhatatlanul fejtörést okoz: vajon ábrázolhatók-e valósághűen az ötvenhatos fejlemények olyan módon, hogy abban a forradalom kibontakozásának és alakulásának különböző szálai *egységes* (megalapozottan egységesként bemutatható) folyamattá fonódnak össze? Az 1956 októberében megmutatkozó, sokat hangoztatott „nemzeti egység” ellenére ez korántsem magától értetődő. Nyilvánvalóan nagyon is ellentmondásos és konfliktusos eseménysorokat produkált az „utca” turbulens felkelése, a kaotikus fegyveres küzdelem, amely egyaránt mutatta a függetlenségi harc és a polgárháború jegyeit; a forradalom spontán intézményesülése, az összeomló, de részben meg is maradó hatalom helyén a forradalmi szervek spontán megszerveződése; a többpárti viszonyok gyors újratermelődése; és nem mellékesen a nemzetközi viszonyoktól erősen szorongatott „nagypolitika”, a kormányzati szinten zajló gyötrelmes küzdelem. Ez utóbbi szféra egyfelől betöltötte az ellenség szerepét, másfelől viszont az itt lejátszódó – kétségkívül csakis a felkelés által kényszerített, de Moszkvával szemben is érvényesítendő – fordulat nélkül a forradalom időleges győzelme nem lett volna kivihető. Nélküle a forradalom eredményeinek „hivatalos” intézményesülése és a forradalmi vívmányok fennmaradásának esélyét hordozó konszolidációs szakasz el sem kezdődhetett volna.

A fentebb éppen csak jelzett sokrétű fejlemények a történetírásban természetesen mind külön-külön vizsgálat tárgyai, a helytörténettől a hadtörténetig, a hagyományos politikatörténeti megközelítéstől a társadalom- vagy éppen az emlékeztörténeti kutatásokig. Nem állítható, hogy akár tematikusan, akár lokálisan készen állna a forradalom egy-egy résztörténetének feldolgozása, nem is beszélve a termékek változatos színvonaláról. Annyi megbízható eredmény mindenképpen van, hogy a történettudomány kritériuma szerint megalapozott szintéziskísérletekkel lehessen előállni. Aki azonban történetíróként ilyesmire vállalkozik, állandóan résen kell lennie, folyvást föl kell tennie magának a kérdést: nem a történelem „megegyezésesítése”, amit folytat, nem sztereotip ítéletek preconcepciózus alkalmazását végzi-e, mikor rendet próbál tenni a forradalom „rendetlenségében”? Az effajta sztereotípiák persze nem véletlenül és nem is alaptalanul alakulnak ki, de éppen 1956 történetével kapcsolatban a szokásosnál is nagyobb óvatosság (és önkontroll) ajánlott, hiszen politikailag és érzelmileg erősen motivált megközelítések jellemzik a feldolgozások vagy inkább az értelmezések egy részét. Szerencsére a forra-

dalom történetével legbehatóbban foglalkozó intézmény, az 1956-os Intézet által készített és közreadott munkák kezdettől megbízhatóan jó színvonalat garantáltak, és ezzel az esetleges felfogásbeli különbségektől függetlenül *szakmai mércét* állítottak a témakör kutatóinak.

Ötvenhat magyar társadalmában egyszeriben minden felbolydult és megváltozott. Ilyenkor magától értetődik, hogy erős érzelmektől kísérve *mindenféle* nézet és törekvés felszínre tör, keresi a megnyilvánulás, illetve a megvalósítás lehetőségét. Amikor a történész arra vállalkozik, hogy az általa *valóságosnak* tekintett és a *lényeges* szempontok alapján rendezett folyamat elemeiként mutassa be a gubancos történetet, és nem tér ki az elől, hogy normatív alapon „valamilyen” forradalomként értelmezze a történeteket, csakis magának a feldolgozásnak a révén, a tudomány kritériumainak megfelelően tudja igazolni, hogy eljárása jogosult. „Csödeljárást” tehát akkor kellene kezdeményezni valamelyik kutató ellen, ha munkálkodása a történettudomány kritériumai helyett valami egészen más megfontoláshoz igazodna. Ekkor ugyanis megszűnik a tudományos diskurzus lehetősége.

Általában is elmondható, hogy a forradalmak történeti feldolgozásai nem véletlenül jutnak oly nehezen nyugvópontra, ha ugyan nyugvópontra jutnak egyáltalán. Az 1956-os forradalom irodalmának mennyiségi-
leg a legnagyobb része tényfeltáró, leíró, dokumentáló vagy a történeteket rekonstruáló jellegű. Ez nem értékítélet, hiszen alap kutatásokra épülő munkák születnek így, amelyekre a további interpretációk épülnek. A leíró szinten túllépő, a történetek értelmezésre is vállalkozó munkákban a források feldolgozásának megbízhatóságával egyenrangúan fontos tényező (ha a tényiszteletben lehetne engedményt tenni, azt mondanám, talán még fontosabb is), hogy a szerző ad-e meggyőző választ a folyamat jellegét érintő alapvető kérdésekre. Egyáltalán: érvényes módon fölvet és vizsgálat tárgyává tesz-e ilyen kérdéseket? Ezeknek a problémáknak a világos megfogalmazása fontosabb, mint hogy az összes lehetséges „fehér folt” felderítésére nagy energiákat fordítsanak a szakma specialistái, már csak azért is, mert ha a fontos kérdések korrekt megválaszolásához szükség van a hiányzó tények felkutatására, akkor ezt a munkát nem lehet megspórolni. Magyarán: nem a hiányokból, hanem a releváns problémákból érdemes kiindulni a kutatás tárgyának kiválasztásakor. Vannak helyzetek persze, amikor felismerhető, hogy maga a hiány a problémák forrása, tehát ez az elkülönítés sem ilyen egyszerű.

Rendezett problémaeltárt meg sem próbálnék felállítani, éppen csak megemlítek néhányat a fölvethető kérdések közül. Itt van mindjárt a nemzetközi összefüggések kérdésköre. Ha úgy tetszik, az 1956-os forra-

dalom fölfogható az eltérő társadalmi-gazdasági rendszereket képviselő nagyhatalmak szembenállásra épülő, erőszakkal létrehozott kétpólusú világrend elleni indirekt lázadásként is, mégpedig azon az alapon, hogy ez a nemzetközi erőter határozta meg a forradalom esélyeit, illetve esélytelenségét. A kutatások eredményei eligazítanak a forradalom legfontosabb nemzetközi tényezői között, de nem állítható, hogy ismernénk minden lényeges momentumot. A szovjet források szelektív közreadása és hozzáférhetősége az egyik bizonytalansági tényező, de a szélesebb összefüggések vizsgálatát sem tekinthetjük lezártnak. Nem mellékes körülmény, hogy a magyar forradalom éppen egy desztalinizációs enyhülési periódus megindítását követően robbant ki, nem csekély hatást gyakorolva annak sorsára, és nem mondható, hogy a történettudomány ennek minden fontos összetevőjét megnyugtatóan tisztázta volna. Jellegzetes hibája az utólagos értékeléseknek, hogy a nyugati kapitalizmusnak a később meghatározóvá vált jegyeit vetítik vissza az ötvenes évek közepére. További tisztázást igényel, hogy a forradalom különféle résztvevőire mennyire és miként hatottak az események nemzetközi tényezői. A semlegességdeklaráció problémája és a függetlenedés esélyeinek kérdése is rendre fölmerül – a viták itt sem zárultak le. Természetes, hogy a szovjet vezetés mint a döntéshozó birodalmi központ jelenik meg a forradalom történetírásában, hiszen pontosan ennek megfelelően viselkedett, de Moszkva döntéseinek megértéséhez (nem az akceptálásához) talán nem ártana árnyaltabb és több (belső és külső) tényezőt számításba vevő immanens vizsgálatot folytatni, ami persze a források hozzáférhetőségétől függ elsősorban.

Egészen más jellegű, de ugyancsak további feltáró és értelmező munkát kívánó probléma a helyi hatalom felbomlása és a forradalom saját szerveinek – munkástanácsoknak, forradalmi és nemzeti bizottságoknak – spontán megteremtése. Ez nem pusztán intézménytörténeti kérdés, hiszen a valóságos társadalmi viszonyok és törekvések megismerésére sokkal alkalmasabb, mint a fegyveres harcokban résztvevők megnyilvánulásai. Az egyes forradalmi intézmények kialakulásának, felépülésének, működésének a felderítése önmagában is fontos, de kár lenne itt megrekedni – összességében is méltó módon kell felmutatni helyüket a forradalom történetében. A kormányzati, közigazgatási szervek (és a hatalomba ily módon involvált alkalmazottak) 1956-os története sem tekinthető feltártnak.

Nem állítható, hogy a munkástanácsokkal ne foglalkozott volna a történetírás, vagy ne kezelte volna a magyar forradalom fontos specifikumaként, hogy ne mutatta volna be egyebek között a forradalom balol-

dali, szocialista jellegét alátámasztó tényezőként. Annak igazán alapos vizsgálata azonban még hiányzik, hogy a munkásság mennyire tudatosan és megalapozottan kívánta saját kezébe venni sorsa irányítását, s hogy miként illeszkedhetett volna az óhajtott munkástanácsos termelői demokrácia a kialakítandó új rendszer egészébe. Az ötvenes években végig sértett, megsarcolt parasztság történetének, a falusi forradalomnak a kutatásában is akad még tennivaló.

A forradalom részlegesen feltárt társadalomtörténetének korántsem mellékes kérdése, hogy az a hatalmas tömeg, amely az erőszakos eseményekből és a forradalmi aktív részvételtől kimaradt, milyen magatartást tanúsított a folyamat egyes szakaszaiban, miként alakult a véleménye, milyen törekvésekkel értett egyet, kiismerte-e magát a zűrzavarban? A forradalom mint kivételes esemény sok mindent megmutat a társadalom „rejtett dimenzióiból”. A kérdés föltevése annak ellenére indokolt, hogy a probléma tudományos igényű kutatásának, így korrekt megválaszolásának nehézségei és korlátai ismertek. A forradalom „előkészítésének” problémája politikatörténeti értelemben a legkidolgozottabb, de bővebb és alaposabb társadalomtörténeti elemzésre lenne szükség a kiváltó okok és körülmények tekintetében, már csak annak eldöntésére is, hogy a mérsékelt-reformer kibontakozási koncepciónak, netán egy „moderált forradalomnak” milyen volt az esélye magában a társadalomban.

Lezáratlan probléma a kommunisták (politikuskok, értelmiségiek, párttagok) nehezen tagadható szerepe az antikommunista (antisztálinista) forradalomban. A kommunista pártban megjelent ellentéteket a társadalom számára jószerivel közömbös, szimpla hatalmi harccá minősítő, a forradalom időleges győzelmében és az ellenállásban betöltött szerepüket negligáló felfogás jelzi, hogy mennyire nem jutott nyugvópontra a probléma. Ehhez kapcsolódik Nagy Imre szerepének megítélése, illetve az a kérdés, hogy volt-e vezetője a forradalomnak, mi volt a spontaneitás és a tudatos vezetés viszonya, hogyan értelmezhető a sokat emlegetett „sodródás”. Véleményem szerint a döntő szempont ebben az ügyben, hogy a kormányzati politika szintjén volt-e olyan konszolidációs törekvés, amely a lehetőségek határáig megpróbálta nemzetközileg és hazailag is kezelhető-fenntartható keretek közé helyezni a forradalom vívmányait.

Harminc éve megjelent könyvében Bill Lomax „lumpen ellenforradalomnak” nevezte azokat a „tisztá forradalom” mítosza szemszögéből vállalhatatlan atrocitásokat, lincseléseket és egyéb kilengéseket, amelyeket kiemelve és jellegadóvá minősítve a kádári évtizedekben az „ellenforradalmi” értékelés támaszkodott. Ez az ábrázolás „cáfoló ellenreakcióként” kiváltotta azokat az értékeléseket, amelyek elismerték e jelenségek

létét, ám magyarázatot adva rájuk akaratlanul is bagatellizálták. Ötven évvel a forradalom és tizenhat évvel a rendszerváltás után még mindig sokak személyes érzékenységét sértheti a történetek teljes és őszinte felmutatása, de a tudományos igényű történetírás aligha tehet másként. Ehhez kapcsolódik egy speciális „rettegéstörténet” feldolgozása is, vagyis azok félelmeinek empatikusabb kezelése, akik funkcionáriusként, a hatalmi, közigazgatási és gazdaságirányítási posztokon szolgálták (esetenként nagyon különböző attitűddel) a „kommunista rendszert”. Ezzel a megközelítéssel a történész még nem egyneműsíti a különféle félelmeiket, nem hozza azonos nevezőre a bűnösöket és áldozataikat, de legalább számba veszi mint nem mellékes – a későbbi fejlemények szempontjából is lényeges – tényezőket.

Ahol lőnek, ahol életek kerülnek közvetlen veszélybe, ott a frontvonalak ellentétes oldalaira kerülő emberek mérlegelési lehetősége megváltozik; egy ilyesfajta helyzet tudvalévően nem az empátia és a tolerancia megnyilvánulásának jellegzetes terepe. Könnyű az utólagos ítékezés, de amikor a fegyveres testületek tagjainak dönteniük kellett, hogy *a nép, vagy a hatalom oldalára állnak*, aligha tudták minden helyzetben higgadtan mérlegelni, hogy egy felhevülten közelgő, netán felfegyverzett vagy éppen fegyvert követelő – szokványos értelemben tehát súlyos törvényszegést kívánó – tömeg vajon csak lázadó csöcselék, avagy a népakarat hiteles kifejezője. A kételyek nélküli átállástól a kétségbeesett önvédelmen át a terrorisztikus-megtorló tömegbe lövetésig minden előfordult, gyakran egyedi szituációktól függően. A hőssé, áldozattá vagy éppen bűnössé válás konkrét körülményei különös történetekben jelennek meg. Ezeknek a differenciált feltárása még hátravan, jóllehet a forradalom részletes hadtörténetét már néhány éve monografikusan feldolgozták, és az egyes felkelőcsoportok történetének feltárásában is nagy eredmények születtek.

Egy erőszakosan félbeszakított forradalom esetében nem kerülhető meg az az – egyébiránt szokásosan „történelmietlen” jelzővel illetett – kérdés, hogy *„mi lett volna, ha...?”*. Ezt akkor jogosult (sőt kötelező) feltenni, ha a forradalomban megjelent valóságos tendenciákra, az erőviszonyok felmérésére, a nyilvánosan kifejtett és a lappangó szándékok, nézetek, valamint az ezeket befolyásoló körülmények felmérésére vonatkozik. A forradalom tágabb értelemben vett (a megjelent politikai nézetek előzményeire és utóéletére is kiterjedő) eszmetörténetének kutatásában elemzésre méltó új és releváns források már aligha találhatóak, de új (netán régi) problémák meg- vagy felülvizsgálhatók. A magyar október „uralkodó eszméit” már csak azért is érdemes szemügyre venni, mert

elválaszthatatlanok a forradalom jellegének ugyancsak vitatott kérdéséről. Az események sokrétősége következtében a forradalom jellegét is különféle szempontokból lehet megítélni. Egyvalamitől nem tekinthetünk el, nevezetesen attól, hogy a forradalom nem juthatott el konszolidációs szakaszáig, legfeljebb annak esélye jelent meg. A progresszívnek és retrográdnak minősülő tendenciák figyelembevétele egyaránt fontos, de véleményem szerint a forradalom jellegének megítélésében akkor járunk el helyesen, ha a döntő szempont annak vizsgálata, hogy a résztvevők milyen célokat tűztek ki, és főleg az, hogy a forradalom *az erőszakos félbeszakítás pillanatáig meddig jutott el* a kivívott eredményekben, a társadalmi konszolidációhoz szükséges döntésekben és az intézményesülésben. Természetesen az is számba veendő, bár valamelyest kevésbé megbízható szempont az ítéletalkotáshoz, hogy milyen törekvések mutatkoztak meg a novemberi szovjet intervenció után, a forradalom utóvédharcos szakaszában. Nem mellékes kérdés, hogy mikor tekinthető *győztesnek* egy forradalom? Ha a fennálló hatalom meghátrál, megbukik? Ha „hivatalos politikává” válnak céljai, intézményesülnek eredményei? Ha *új rendszerré* tudnak szerveződni a forradalom domináns törekvései? Az ilyen típusú kérdések ugyan nem a tények feltárásához, inkább a szemléleti problémákhoz tartoznak, de nyilván befolyásolják a kutatások irányait és módszereit.

2–3.

A második és a harmadik kérdésre együtt próbálok meg válaszolni, mert a bennük rejlő problémák szorosan összekapcsolódnak. A tudományos (esetenként inkább a tudományosság álruháját öltő) értelmezésekben föllelhető különbségek oka elsősorban az, hogy egyes „irányzatos” felfogások direkt módon politikailag motiváltak. Hasonlóan ahhoz, hogy az emlékeztörténetet is erősen befolyásolják politikai meggyőződések és az általuk éltetett mítoszok. A historizáló hagyományokat követő sérelmi politizálás hatása nemcsak a közgondolkodást befolyásolja, hanem az ötvenhatos irodalom egy részét is. Mivel valóságos (ha nem is személyes) sérelmek állnak mögötte, a szakmai-módszertani fogyatékoságok kifogásolása is könnyen félremagyarázásra adhat okot.

A markáns felfogásbeli különbségeknek vannak árulkodó jegyei. Már a témaválasztás is jellemző, de még inkább az, hogy „honnan nézi” az illető szerző a forradalom történetét. A sérelmi politika hagyományát követő megközelítésmód szerint november 4-e, a szabadságharc leveré-

se és a megtorlások felől kell szemlélni a történeteket. Ennek megfelelően a forradalom lényegében függetlenségi háborúvá, nemzeti felszabadító harccá minősül, tartalma részint az utcai harcosok hősies tetteire redukálódik, részint annak kiemelésére, ami *ellen* felkelt a nép: a nemzeti elnyomás, a külső függés és ennek hazai gyakorlati megvalósulása, „a kommunizmus” ellen. Már csak azért is, mert kétségtávol a külső beavatkozás kovácsolt nemzeti egységet 1956 októberében. Ehhez a felfogáshoz szorosan kapcsolódik a mitikus *pesti srác* apoteózisa, amelyet érzelmileg az önfeláldozó hősiesség és a kegyetlen megtorlás hitelesít, és jól illeszkedik az emlékezetben megjelenő heroikus, tiszta forradalom képéhez. A hőskultusz, a felkelést kiváltó diktatúra gyűlölete és a megtorlás keltette sérelmek szerves összekapcsolódása egy radikális nemzeti-antikommunista, ebből eredően *jobboldali* irányultságú szabadságharc képét formálja meg és rögzíti, ily módon befolyásolva-alakítva a kollektív emlékezeti kánont.

Az elmúlt évtizedben nyilvánvalóan politikai szándékokhoz kapcsolódva jelent meg a *polgári forradalom* értelmezése. Legfőbb gyöngesége, hogy a forradalom érdemleges résztvevői között nem mutathatók ki modern értelemben vett polgári-liberális erők, ilyen értékeket és célokat koherens programba nem foglaltak, számottevő szervezetet képviselői nem alakítottak. Az 1956-os jobbboldaliság (ha a „lumpen ellenforradalom” jelenségeitől eltekintünk) részint az újjáalakuló koalíciós pártok „jobbratolódásában” (ha viszonyítási alap az 1948-ig létezett koalíció), részint az ókonzervatív mindszentysta, valamint a még ugyancsak diffúz módon fellépő radikális jobboldal felbukkanásában érhető tetten. Nyilvánvalóan sokkal kiterjedtebb volt a magyar társadalomban ez a fajta „kemény” jobbboldaliság, sokkal nagyobb volt a hagyományos keresztény-nemzeti és nemzeti radikális jelszavakkal megragadható emberek köre, mint az november 4-éig felszínre került. A szándékok jelszavakba foglalt vagy tézisszerű megjelenéséből aligha juthatunk megbízható következtetésekre, így például Mindszenty József sokat emlegetett deklarációjából sokkal kevésbé lehet az általa képviselt politikai erő magatartását előrevetíteni, mint a korábról jól ismert nézetekből, a „történelmi” keresztény-nemzeti középosztály és az erősen vallásos tömegek mentalitásából. Ha valaki következetesen végigviszi a polgári forradalomról szóló állítást, az óhatatlanul arra vezet, hogy az egész 1945 utáni (vagyis nem csupán az 1947/48-as fordulattal bekövetkezett) fejlődést egy „szerves polgári fejlődés” erőszakos megtöréseként értelmezze. Eszerint a forradalom nem egyszerűen a Magyarországra erőszakolt sztálinista diktatúra ellen irányult, hanem az egész második világháborút követő

változást tagadta. Kétségkívül bőségesen léteztek 1956-ban olyan társadalmi csoportok és megszerveződni kész politikai erők, amelyeket ez a felfogás jellemzett – kiváltva olyan politikusok és értelmiségiek haragját és riadalmát, mint Kéthly Anna vagy Németh László –, ám erre alapozva polgári forradalomnak nevezni a történeteket nem más, mint indirekt igazolása a „horthysta burzsoá restauráció” rémképével operáló kádárista értelmezésnek. Csak éppen a végső ítéletet fordítják az ellentétébe. A kádárista hamisító érveléshez is megvoltak a felsorolható tények. Jószerivel ugyanolyanok, mint amilyeneket némelyek használtak, amikor egy sosem létezett, kiterjedt polgári ellenállás képét igyekeztek megkonstruálni. Hatékonyabb ennél az egyszerű antikommunista és nemzeti radikális érvelés, az a felfogás, amelynek középpontjában a szabadságharcos tradíció ápolása és a megtorlás kegyetlenségének bemutatása áll. Jellemzően nem a harcokban elesett, hanem a megtorlás áldozataivá vált és így az emlékezet egyirányú fókuszálására alkalmas hősoket állítanak szimbolikus alakokként előtérbe, függetlenül attól, hogy mennyiben van közük a forradalom valódi tartalmához. Ezáltal próbálják meghamisítva homogenizálni ötvenhat pozitívnak tekinthető örökségét. Az ilyen típusú felfogás nemcsak a témaválasztásban és a tények szelektív feldolgozásában mutatkozik meg, hanem abban is, hogy képviselői éles frontvonalakat igyekeznek húzni az ötvenhatos események résztvevői között ott is, ahol a valóságos viszonyok erre nem (voltak) alkalmasak.

Érzékelhetően léteznek egy elhallgatott, pontosabban a rendszerváltással elhallgatásra ítélt, korábbi kanonizáltsága után felbomlasztott emlékezet is 1956-ról, amely a Kádár-korszak *ellenforradalmazó* felfogásában gyökerezik. Paradox módon ezt a fajta emlékezetet segítik újraéledni azok a politikától vezérelt ellenszenves, szélsőséges jelenségek, amelyek az ötvenhatos évfordulókon és általában a pártharcokban az elmúlt másfél évtizedben megjelentek. Ezek közvetett módon hatékonyan élesztik fel az „ellenforradalmi csöcselétről” a Kádár-korszak elején felfestett képet. Másfelől előidézik a szándékos felejtést, az ötvenhatos örökségtől való elfordulást, az értelmezés elhárítását. A rendszerváltástól kezdve ennek a kádárista múltban kialakult és korántsem hatástalanul sulykolt felfogásnak a diszkriminálása azzal párosult, hogy éppen az *áthangolás* időszakában, amikor ötvenhat valódi történéseinek feltárása iránt a legnagyobb volt az érdeklődés és a nyitottság, egy másfajta egyoldalúság jelent meg. Voltak ennek az immár pozitívan megítélt múltnak olyan jelenségei, amelyekről nem illett túl sokat beszélni; ezekkel kapcsolatban egy időre inkább az elmismásolás, a bagatellizálás lett a jellemző maga-

tartás. Érthető, hogy így történt, hiszen a hivatalos kánonnal szembe forduló irodalom első hullámának, majd a rendszerváltás idején megjelenő írásoknak is a *cáfolat* volt a legfontosabb funkciójuk. Annál is inkább, mert összefüggött a felbomló rendszer utolsó ideologikus legitimációs pillérének kidöntésével. Ötvenhat forradalomként való értékelésének delegitimáló funkciója a rendszerváltással nem megszűnt, hanem diszkreditáló tényezővé alakult át, és összekapcsolódott az új emlékezeti kánon kialakulását támogató mítoszteremtéssel, annak intenzív szakaszával. Erről részletesebben nem szólok, mivel *Az ötvenhatos hagyományok és a politika* című tanulmányomban (*Mozgó Világ*, 2003/8.) már kifejtettem a véleményemet. Inkább csak arra utalok, hogy nehezen mérhető fel, mennyire van összhangban a politikai indíttatású ötvenhatkultusz és hagyományépítés, illetve a kollektív emlékezet, a társadalomban jellemző felfogás – már amennyiben van ilyen.

Nem mernék tehát kategorikus állítást tenni azzal kapcsolatban, hogy milyen maradvány-hatása van az 1989 előtti értékelésnek napjainkban a társadalom különféle köreiben. Különösebb vizsgálgódás nélkül is sokféle jelenséget érzékelhetünk. Jelen van a differenciáltabb megítélés igénye, amely látszólag hasonlít Grósz Károly 1989-es, az „egyszavas” értékelést kifogásoló nézetére – azonban *akkor* ennek a fajta érvelésnek a rendszer legitimációjának összeomlását akadályozó funkciója volt. De tapasztalható a *leegyszerűsítés* szükséglete is, a „mondják már meg világosan, hogy mi volt valójában” típusú igény. Mint minden hasonló esetben, jellemző magatartás a „szemtanú” magabiztossága is, a „nekem ne beszéljenek, mert én (vagy az apám, a rokonom, az ismerősöm) a saját szemével látta, láttam” szemlélete, amelyben egyébként „saját élményként” világosan tetten érhetőek a kialakult mítoszok elemei.

Erősen polarizáló hatásúak az olyanfajta konfrontáló emlékezetvariánsok, amelyeket negatív érzelmek irányítanak, például az a sehová nem vezető vita, hogy vajon, a Horthy-rendszer vagy a Rákosi- és a hozzá kapcsolt megtorló-elnyomó Kádár-korszak a gyűlöletesebb. Vannak, akik számára 1956 a Rákosi- és a Kádár-korszak választóvonalaként jelenik meg elsősorban, mások a rendszer egylényegűsége alapján a leghatározottabban tagadják egy ilyen nézet jogosultságát. Ennek ellenhatásaként, ahogyan a reformer kommunista baloldalt (Nagy Imrével egyetemben) megpróbálták kitagadni az ötvenhatos örökségből, megkezdődött egy *újfajta* „nagyimréző” mítosz kialakulása, még azok körében is, akik alig több mint másfél évtizede ellenérzésekkel fogadták a forradalmat jelképező volt miniszterelnök rehabilitálását. A mártír miniszterelnök alakja kétségkívül a legalkalmasabb a forradalom megsze-

mélyesítésére; a kollektív emlékezetben szükség van ilyesfajta szimbólumokra. Mitizálása azonban a történész számára éppoly elfogadhatatlan, mint másoké hasonló esetben, arról nem is beszélve, hogy milyen káros, ha a sok tanulságot hordozó *valódi dráma* szenvedő hőse helyett egy sosemvolt, kikezdehetetlen hőroszt próbálnak kreálni a kollektív emlékezet számára.

Ami a szűkebb történész szakmát illeti: a leegyszerűsítő, „egydimenziós” forradalomértelmezésekkel szemben tanúsított ellenállást hiba volna pusztán valamiféle továbbélő káros hagyomány utóvédharcának minősíteni. Nyilván ez utóbbira is akad példa, ha jellemzően nem is a témát közvetlenül kutatók körében. Úgy látom, ilyen történészi felfogás esetén inkább a rejtőzködés vagy a székepszis a jellemző. Semmiképpen nem helyeselhető az, ha bármilyen nézetet megfontolás és vita nélkül lesöpörnek, nem helyes arra késztetni bárkit is, hogy véleményét eltitkolja vagy sztaniolba csomagolja, arról nem is beszélve, hogy a rendszerváltás után tizenhat évvel egy ilyen magatartásnak legfeljebb a pártpolitikai vonatkozásai értelmezhetők racionálisan.

A politikai feszültségek növekedése közepette kétséges, hogy az ötvenedik évforduló (az ilyenkor szinte elkerülhetetlen „túlادagolás” mellett) segíti-e közelíteni a forradalom sokféle köznapi emlékezetét a történettudomány eredményeihez. Az pedig különösképpen nem várható, hogy az ötvenhatos események nagyon különböző szándékú résztvevőinek céljai, szándékai, tettei egyaránt *megérthető*k legyenek, ne csak megítélhetők.